

Зеленко І. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних та приватноправових дисциплін
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ

CLASSIFICATION OF APPRAISAL CONCEPTS

Розглянуто поняття класифікації оцінних понять, проведено аналіз класифікацій оцінних понять, наведено авторську класифікацію оцінних понять.

Ключові слова: оцінне поняття, класифікація, підстави класифікації.

Рассматривается понятие классификации оценочных понятий, проведен анализ классификаций оценочных понятий, приведена авторская классификация оценочных понятий.

Ключевые слова: оценочное понятие, классификация, основания классификации.

The author defines the concept of the classification of appraisal concepts, analyzes some classifications of appraisal concepts and presents her own classification of appraisal concepts.

Key words: appraisal concept, classification, bases of classification.

Постановка проблеми. Правотворчість і правореалізація характеризуються наявністю великої кількості оцінних понять, які викликають труднощі в їх розумінні та застосуванні. Тому виникає необхідність у їх систематизації, яка являє собою класифікацію [7, с. 41–48]. Класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу та їх відмінності від предметів інших класів [14].

Як слушно зауважила М.Ф. Лук'яненко, метою будь-якої класифікації є, насамперед, упорядкування визначеного масиву знань, накопиченого в теорії та практиці. Також, на думку вченого, класифікація слугує не тільки засобом систематизації знань для кращого орієнтування в них, а й засобом отримання нових знань, необхідною умовою подальшого вивчення предметів та явищ.

Класифікація дає змогу виокремити особливості тих чи інших груп оцінних понять, ступінь їх розповсюдження в законодавстві, а також надає можливість отримати практичне підтвердження або спростувати теоретичні розроблення дослідника. Отож класифікація є необхідною умовою для вироблення оптимального механізму застосування досягнень правової науки в законотворчості та правозастосуванні [9, с.104].

Правові оцінні поняття можна класифікувати за різними підставами. З деякими класифікаціями можна погодитися беззаперечно, інші ж потребують критичного переосмислення і, як результат, зміни або доповнення. Тому можна говорити про те, що розподіл на види ще не завершився, тому що з'являються нові підстави для класифікації оцінних понять.

Мета статті – дослідити класифікацію оцінних понять у праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню оцінних понять у праві присвячені праці С.І. Вільнянського, В.Н. Кудрявцева, М.О. Бару, Я.М. Брайніна, Т.В. Кашаніної, Ю.П. Соловей та інших учених.

У вітчизняній юриспруденції спроби класифікувати оцінні поняття були зроблені О.В. Веренкіото-вою, Г.В. Мойсеєнко, І.А. Тітком та іншими.

Виклад основного матеріалу. Метою роботи є дослідження проблеми класифікації оцінних понять.

Одними з перших в юридичній науці спробували здійснити класифікацію оцінних понять Т.В. Кашаніна, А.В. Наумов, В.В. Питецький і С.Д. Шапченко.

Т.В. Кашаніна розподілила оцінні поняття на види залежно від характеру найбільш загальних властивостей та ознак, що складають їхній зміст, на якісні та кількісні [5, с. 6].

Якісні оцінні поняття розкривають якості, ознаки явищ, що узагальнюються залежно від ціннісної орієнтації законодавця, але без вказівки на ступінь відповідності якостей цієї ціннісної орієнтації. Кількісні оцінні поняття містять якості та ознаки предметів, які мають визначені параметри, відображають ступінь відповідності ознак ціннісної орієнтації законодавця, їхньої інтенсивності [6, с. 121].

Ця класифікація була доповнена науковцями в галузі кримінального права. Наприклад, С.Д. Шапченко та В.В. Питецький визначили ще один різновид оцінних понять – це складені оцінні поняття [12, с. 20–22; 18, с. 11]. Такої самої позиції дотримується А.П. Огородник, який визначає змішані оцінні поняття як кількісно-якісні [11, с. 118].

Не можна не погодитись з О.В. Веренкіото-вою, яка вважає, що в зазначеній класифікації необхідно вирізняти третій вид оцінних понять – змішані (складені, ціннісно-якісні) [3, с. 76]. Не зовсім доречним є розподіл оцінних понять лише на якісні та кількісні, без вказівки законодавця на ступінь властивостей ціннісної орієнтації. Так, саме наявність конкретних ознак структурного елемента й розмежовує поняття. Змішані (складені, ціннісно-якісні) – це поняття, за якими можна частково визначити їхні ознаки та властивості, а також ті, які можна об'єднати строками, об'ємом (обсягом), кількістю. Наприклад, такі

оцінні поняття, як «значна шкода», «тяжкі наслідки», припускають, з одного боку, наявність матеріальної шкоди, а з іншого – наявність моральної шкоди у вигляді завдання шкоди здоров'ю, порушення нормальної діяльності підприємств тощо. Наявність «значної» шкоди вважається кількісною ознакою, а наявність «тяжкості» наслідків вважається якісною ознакою [12, с. 12; 13, с. 30–36].

О.Ф. Черданцев звернув увагу на те, що оцінні поняття мають різний характер і можуть бути вузько-ситуаційними (критерії оцінювання яких замикаються в типових ситуаціях визначеного виду) і такими, критерії оцінювання яких виражаються в загальносоціальних (а не тільки у правових) нормах і цінностях [16, с. 173]. Зважаючи на це, С.С. Безруков запропонував класифікувати оцінні поняття залежно від сфери використання на виключно правові, тобто ті, які використовуються лише у сфері юриспруденції («достатні докази», «дійове каяття» та інші), і ті, які не є виключно правовими, тобто застосовуються як у галузі права, так і в повсякденному житті («виключні випадки», «тяжка хвороба» та інші) [2, с. 58–59].

Підтримуючи С.С. Безрукова, І.А. Тітко вважає, що виключно правові оцінні поняття можна поділити на такі підгрупи: а) оцінні поняття, що застосовуються в нормах як матеріального, так і процесуального права («дійове каяття», «зміна обстановки» та інші); б) оцінні поняття, що застосовуються в процесуальному праві в разі регулювання провадження як у кримінальних, так і у цивільних справах («складність справи», «достатність доказів», «особливе громадське значення»); в) оцінні поняття, що використовуються виключно в кримінальному процесі («односторонність і неповнота досудового слідства», «невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого» тощо) [2, с. 58–59].

Практичне значення подібного групування базується на вимозі законодавчої техніки про єдність правової термінології. Водночас якщо формально-визначені поняття, котрі вживаються в різних галузях права, повинні розглядатися як такі, що мають тотожне змістовне навантаження (за умови відсутності спеціальних застережень), то під час застосування оцінних понять необхідним є врахування їхньої специфіки, яка полягає в залежності нормативного змісту оцінного поняття від контексту, у якому воно вживається. Врахування контексту (у широкому значенні цього слова) передбачає звернення не тільки до змісту речення, у якому використане оцінне поняття, а й врахування специфіки правового інституту, до якого належить норма, особливостей галузі права, її завдань і принципів. Тому не виключаються випадки, коли оцінні поняття, що вживаються в суміжних галузях права та мають однакове термінологічне позначення, будуть наділені різним нормативним змістом [15, с. 27].

Слушною є думка О.В. Веренкіотової, що однією з важливих класифікацій оцінних понять, з урахуванням перспектив їх розвитку, глобалізаційних про-

цесів і трансформацій, у яких бере участь Україна як суверенна держава, є поділ їх на ті, що: 1) закріплені в законодавстві України та 2) передбачені в нормах міжнародного законодавства [3, с. 75].

Такий поділ, на думку науковця, має значення у визначенні джерел, до яких може звернутися суб'єкт правозастосування з метою встановлення стандартів застосування оцінного поняття. Якщо йдеться про оцінні поняття, що містяться в тексті Конституції України, то за стандартами їх тлумачення можна звернутися до рішень Конституційного Суду України, Європейського суду тощо. Тлумачення оцінних понять Конвенцій здійснюється, насамперед, Європейським судом у рішеннях по конкретних справах [3, с. 75].

Наступним критерієм розмежування оцінних понять учені пропонують ступінь визначеності та спосіб роз'яснення [1, с. 40; 17, с. 117–118]. Наприклад, Д.М. Левіна, зважаючи на ступінь визначеності оцінних понять, класифікує їх на такі: 1) інтерпретовані; 2) частково інтерпретовані; 3) неінтерпретовані [8, с. 21]. Не можемо не погодитися з І.А. Тітком, який зазначає, що такий розподіл є спірним. Оцінні поняття в процесі правотлумачної діяльності інтерпретуються лише частково. Тлумачення оцінного поняття не надає йому ознак формально визначеного, оскільки його структура залишається відкритою, а, відповідно, з плином часу та зі зміною обставин може відбутися зміна ознак, що становлять зміст такого поняття. Тому можна говорити лише про дві (а не про три) групи оцінних понять: 1) частково інтерпретовані (наприклад, «поважні причини», «виняткові випадки», «істотне порушення» тощо); 2) неінтерпретовані («достовірна інформація», «докладно описати», «явні сліди злочину», «особи, що заслуговують довір'я» та інше) [15, с. 33].

Загальноприйнятим вважається розподіл оцінних понять залежно від ступеня законодавчої конкретизації на 1) абсолютно оцінні та 2) відносно оцінні. Наприклад, Є.І. Астрахан за ступенем конкретизації оцінних понять поділяє їх на чотири групи: 1) оцінні поняття з «нульовим ступенем конкретизації»; 2) оцінні поняття, до яких у цьому самому нормативному акті наводиться певний орієнтир, який «підказує» загальне направлення, але ніяких переліків при цьому не дається; 3) оцінні поняття, до яких у цьому самому нормативному акті конкретизація наводиться шляхом встановлення орієнтовного, але невичерпного переліку тих фактичних складів, які підводяться під це оцінне поняття. 4) встановлення закритого переліку фактичних складів, що призводить до трансформації оцінного поняття в конкретне [1, с. 41]. Загалом, підтримуючи позицію Є.І. Астрахана, треба сказати, що зазначений ним четвертий критерій визначає спосіб конкретизації, який може виступати самостійним критерієм класифікації щодо оцінних понять. Його позицію можна уточнити шляхом формулювання ще одного підвиду оцінних понять – оцінні темпоральні поняття [3, с. 75].

С.М. Черноус залежно від ступеня конкретизації визначає такі оцінні поняття: 1) поняття, що кон-

кретизуються в процесі нормотворення; 2) поняття, що конкретизуються в процесі застосування такої норми; 3) поняття, що конкретизуються в процесі нормотворення та в процесі застосування такої норми [17, с. 122–123]. Проте, приєднуючись до позиції О.В. Веренкіотової, вважаємо, що за такого поділу йдеться не про ступінь конкретизації, а про його суб'єкт. А тому поділяємо оцінні поняття залежно від ступеня законодавчої конкретизації: 1) оцінні поняття з «нульовим ступенем конкретизації»; 2) оцінні поняття з нормативними орієнтирами конкретизації; 3) оцінні поняття з нормативним орієнтованим, але невичерпним переліком фактичних складів, що підводяться під це оцінне поняття; 4) темпоральні оцінні поняття [3, с. 76]

А.Ф. Черданцев запропонував поділяти оцінні поняття залежно від емпіричних властивостей, що відображаються в них [16, с. 95]. За цим критерієм оцінні поняття можна класифікувати на такі:

1) ситуації та стани: «стан сильного душевного хвилювання», «перевищення меж необхідної об'єктивності»;

2) дії: «ображає людську гідність і суспільну мораль»;

3) результати дій: «значна шкода», «тяжкі наслідки»;

4) причини дій: «поважні», «пом'якшуючі», «обтяжуючі»;

5) предмети та речі: «інше майно».

Слушною є думка І.А. Тітка про те, що залежно від предмета оцінки вирізняються оцінні поняття, що характеризують:

1) характеристику особи: «особа перестала бути суспільно небезпечною»;

2) поведінку особи: «дійове каяття»;

3) властивості предметів і речей: «речі, що швидко псуються»;

4) часові величини: «негайно»;

5) ситуації «виняткові випадки, коли цього вимагають інтереси справи»;

6) причини: «об'єктивні причини» та інше [15, с. 36].

Крім того, оцінні поняття можна поділити відповідно до структури на складні та прості [4, с. 348–356]. Прості оцінні поняття мають у своїй структурі один оцінний елемент, наприклад «розумні витрати», «допустимі докази», «розумний строк» тощо. Складні оцінні поняття містять декілька оцінних понять, тобто відбувається формування оцінного поняття через оцінне поняття. Інколи для формування складного оцінного поняття застосовуються поняття з різних галузей права, наприклад «обґрунтований ризик для досягнення суспільно-корисної мети» [3, с. 85].

Отже, складні оцінні поняття викликають у суб'єктів правозастосування більші труднощі в процесі визначення, тлумачення та застосування, ніж прості. Законодавцю варто спростити складні оцінні поняття, оскільки іншим виходом із такого становища, на нашу думку, є встановлення критеріїв конкретизації складних оцінних понять, що, загалом, зробити неможливо з огляду на динаміку сучасного законодавства [3, с. 88].

Наступним критерієм класифікації оцінних понять є галузева ознака, за якою оцінні поняття поділяються на такі, що містяться в цивільному праві (цивільно-правові), адміністративному праві (адміністративно-правові), кримінальному праві (кримінально-правові), трудовому праві (трудова-правові), кримінально-процесуальному праві (кримінально-процесуальні), господарському процесі (господарсько-процесуальні), цивільному процесі (цивільно-процесуальні) та інших.

На погляд О.В. Веренкіотової, можна говорити про окремі критерії класифікації оцінних понять за їхньою міжгалузевою спрямованістю. Оцінні поняття поділяються на такі, що характеризують:

1) предмет правовідношення: діяння («жорстоке поводження з тваринами»), події («непереборна сила»);

2) суб'єктів правовідношення: використовуються загальним суб'єктом права – суб'єктами права та використовуються спеціальним суб'єктом права (особами, які відповідно до власного статусу мають право тлумачити / інтерпретувати та застосовувати певні оцінні поняття);

3) зміст правовідношення: оцінні поняття, що характеризують права суб'єктів права («повноважна особа»), оцінні поняття, що характеризують обов'язки суб'єктів права («ухилення від виконання обов'язків»);

4) наслідки правовідношення: оцінні поняття, що характеризують позитивні наслідки («засоби заохочення») та негативні («значна шкода») [3, с. 78].

Вважаємо за потрібне розширити вищезазначену класифікацію, додавши до неї такий вид оцінних понять, як оцінні поняття інститутів права («сильне душевне хвилювання»).

Висновки. Отже, можна побачити, що критерії класифікації оцінних понять вирізняються багатоманітністю. Але всі вони мають право на існування у зв'язку з тим, що види оцінних понять об'єктивно існують, функціонуючи в конкретних умовах. Наведений перелік критеріїв класифікації оцінних понять не є вичерпним. Оцінні поняття можна класифікувати за іншими критеріями, які в цьому дослідженні не розглядалися. При цьому наголосимо, що одне й те саме оцінне поняття одночасно може бути в різних класифікаційних рядах [9, с. 106].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астрахан Е. И. Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении. Ученые записки. / Всес. НИИ совет. зак-ва. М., 1974. Вып. 30. С. 37–56.
2. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Омск, 2001. 220 с.
3. Веренкіотова О.В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2013. 192 с.
4. Власенко Н.А. Правовые понятия и нормотворчество. Подготовка и принятие законов в правовом государстве. М., 1998. С. 348–356.
5. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. 17 с.
6. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Свердловск, 1974. 185 с.
7. Киселев О.А. О видах и классификационных основаниях правовых оценочных понятий. Нотариус. 2015. № 1. С. 41–48.
8. Левина Д.Н. Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 216 с.
9. Лукьяненко М.Ф. Виды оценочных понятий гражданского права и их классификация. Вестник Тюменского государственного университета. 2010. № 2. С. 104–109.
10. Мойсеєнко Г.В. Оціночні поняття у адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 222 с.
11. Огородник А.П. Особливості конкретизації оціночних понять в системі складу злочину. Право України. 2001. № 11. С. 117–120.
12. Питецкий В.В. Оценочные понятия в советском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Свердловск, 1979. 16 с.
13. Свинки А.Л. Уточнение оценочных понятий – путь к повышению эффективности уголовно-правового воздействия (на примере использования «особая жестокость» как квалифицирующего признака состава преступления). Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1974. С. 30–36.
14. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
15. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Х.: Право, 2010. 216 с.
16. Черданцев А.Ф. Вопросы толкования советского права: учеб. пособие. Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1972. 193 с.
17. Черноус С. М. Оціночні поняття у трудовому праві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Х., 2008. 212 с.
18. Шапченко С.Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 1988. 24 с.